

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА**

БАЛАБАН МИКОЛА СТЕПАНОВИЧ

УДК [94(477.83-25):355.01(430:47+57)]«1941»(043.3)

**ЛЬВІВ ПІД ЧАС ПЕРШИХ ДВОХ ТИЖНІВ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ
ВІЙНИ (22.06 – 04.07.1941): МІКРОІСТОРІЯ НАСИЛЬСТВА**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2023

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі історії Українського Католицького Університету.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Грицак Ярослав Йосипович,
Український католицький університет,
професор кафедри державного управління.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Ільницький Василь Іванович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри історії України;

доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович,
Інститут історії України,
завідувач відділу історії України
періоду Другої світової війни.

Захист відбудеться “28” грудня 2023 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4, каб. 501).

Із дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4) та на офіційному сайті Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (<https://www.inst-ukr.lviv.ua/>).

Автореферат розіслано “27” листопада 2023 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.І. Муравський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування теми вибору дослідження. Короткий, однак надзвичайно інтенсивний період масового насильства відбувся у місті Львові упродовж перших двох тижнів німецько-радянської війни (22 червня – 4 липня 1941 р.). Розпочався він масовими розстрілами Народним комісаріатом внутрішніх справ (НКВС) в'язнів тюрем, відступом радянських військ з міста з подальшими масштабними атиєврейськими погромами та завершився стратою польських професорів 4 липня 1941 р. У цьому контекст постає запитання: наскільки події 22 червня – 4 липня 1941 р. були продовженням попередніх і послужили тригером для наступних хвиль?

Вищезазначені запитання стосуються передусім механізму насильства – проблеми, яка стоїть у центрі багатьох сучасних академічних і публічних дискусій. Якщо говорити про насильство, особливо багатий матеріал для досліджень знаходимо в історії Східної та Центральної Європи, зокрема в історії Львова – одного з найбільших міст цього регіону. Дослідження його історії, зокрема зосередження на місцевих подіях 22 червня – 4 липня 1941 р., відкриває значні можливості для виявлення логіки і механізмів насильства та його наслідків. Проблема набуває особливої актуальності у контексті сучасної російсько-української війни, особливо після численних злочинів російської армії проти українського населення, котрі мають ознаки геноциду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в рамках підспеціалізації кафедри історії Гуманітарного факультету Українського католицького університету.

Мета дослідження полягає у всебічній характеристиці актів масового насильства у Львові у період від 22 червня до 4 липня 1941 р.

Реалізація мети передбачає виконання низки **завдань**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми та окреслити її джерельну базу;
- дослідити внутрішню динаміку відносин між національними громадами у Львові, зокрема під час радянської окупації, та визначити її вплив на радикалізацію міської спільноти;
- вивчити кореляцію між рівнем насильства, міським простором та динамікою насильства;

- проаналізувати роль екзогенних та ендогенних факторів у спровокуванні актів масового насильства та встановити їх взаємозв'язок з подіями;

- порівняти насильство під час радянської та нацистської окупацій, з'ясувати зміни в цілях та методах насильства, а також встановити спільні та відмінні аспекти цих періодів;

- охарактеризувати роль державних та недержавних акторів насильства в різних періодах окупацій та визначити їхній вплив на розвиток подій та наслідки насильства для міської громади.

Об'єкт дослідження – місто Львів і львівська спільнота протягом перших двох тижнів німецько-радянської війни.

Предмет дисертаційної роботи – акти масового насильства у Львові між 22 червня та 4 липня 1941 р.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 22 червня – 4 липня 1941 р. Нижня межа дослідження обґрунтована нападом нациської Німеччини на Радянський Союз, верхня – стратою професорів Львівських університетів. Іноді автор виходить за визначені хронологічні рамки дисертації з метою відображення історії національних громад міста Львова та динаміки їхніх відносин, а також факторів, які мали вплив на вибухи масового насильства.

Географічні межі дослідження охоплюють територію міста Львова та прилеглих сіл. Попри те, що основна увага відводиться подіям, що мали місце у Львові, аналізуються окремі події у Львівській області.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у роботі застосовано загальнонаукові та спеціально історичні методи, а також методикку мікроісторичних досліджень, яка поєднується у дисертації з методикою т. зв. «пов'язаної історії» (entangled history) (дозволяє аналізувати кожну подію не зокрема, а у складному зв'язку з іншими подіями). Загальнонауковий метод аналізу використовувався для опису актів масового насильства та дій основних акторів насильства. Із спеціально історичних методів у роботі використано історико-порівняльний та проблемно-хронологічний. Зокрема завдяки історико-порівняльному методу з'ясовано структуру та дії груп акторів насильства. За допомогою проблемно-хронологічного методу вдалося з'ясувати точний час деяких подій та систематизувати джерельний матеріал.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному мікроісторичному аналізі актів масового насильства у Львові під час перших двох тижнів німецько-радянської війни.

Уперше в українській історіографії:

- проведено мікроісторичний аналіз актів масового насильства у Львові під час перших двох тижнів Німецько-Радянської війни;
- визначено та охарактеризовано фактори масового насильства у Львові;
- визначено та порівняно основні характеристики масового насильства під час радянського та німецького контролю над містом;

Удосконалено:

- розуміння взаємовідносин між членами похідних груп бандерівського крила Організації українських націоналістів ОУН(б) та підрозділами Вермахту та Абверу;
- методика дослідження масового насильства під час Другої світової війни;

Набули подальшого розвитку:

- проблематика участі національних громад в актах масового насильства
- дослідження взаємовідносин між акторами насильства

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання фактографічного матеріалу та висновків дослідження при викладанні спецкурсів у вищих навчальних закладах, підготовці методичної літератури та наукових досліджень з історії другої світової війни, тоталітарних режимів та масового насильства. Також результати дослідження можна використовувати для публічної дипломатії України.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри історії Українського Католицького Університету, міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «The Future of Holocaust Testimonies III» (Акко, 2014), «Праведники світу та інші рятівники у час Голокосту: приклад України у порівняльному контексті» (Дніпро, 2013), «Neue Forschungen zur osteuropäischen Geschichte» (Констанц, 2016), «History, Memory, Politics» (Нью Йорк, 2016), «Junior Visiting Fellows»

Conference» (Відень, 2018), «Довга тінь масового насильства: приклад України» (Львів, 2019).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображені у 7 публікаціях, серед яких: два розділи у колективних монографіях; дві статті в іноземних наукових виданнях; одна – у виданні, що входить до переліку фахових наукових видань ДАК МОН України; дві статті додатково відображають результати дисертаційної роботи.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та науковими завданнями. Робота складається з анотації, переліку скорочень, вступу, 5 розділів, висновків, списку використаних джерел, а також додатку. Обсяг основного тексту дослідження становить 213 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 234 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розкрито актуальність дослідження, визначено його об'єкт та предмет, зв'язок із науковими темами, сформульовано мету і завдання, обгрунтовано хронологічні та територіальні межі роботи. Окреслено використані методи дослідження, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію результатів та структуру дослідження.

Розділ 1 **«Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження»**, у якому з'ясовано стан наукового опрацювання теми, проаналізовано джерельну основу роботи, визначено головні методологічні підходи, складається з двох підрозділів: «Історіографія», *«Джерельна база дослідження та методологія»*.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія»* визначено здобутки попередників у дослідженні проблеми.

Історіографія теми винятково фрагментована. Вона складається з трьох великих тематично-хронологічних блоків, перші два з котрих ще й відображають ідеологічно-географічний поділ часів Холодної війни між комуністичним

Сходом та некомуністичим Заходом: (а) загальне замовчування цих подій у роботах істориків комуністичного табору; (б) тематично розділені наративи на Заході часів Холодної війни та у Центрально-Східній Європі після падіння комунізму; (в) найновіші наукові праці, які демонструють інтегрований підхід і пробують розглядати події масового насильства 22 червня – 4 липня 1941 р. у Львові у їхньому складному і суперечливому пов'язанні. Окрім того існує окрема велика група робіт, які не мають прямого відношення до теми, але містять важливі концептуальні та методологічні підходи для дослідження насильства загалом, та у часи Другої світової – зокрема.

Перший блок – найменший і не вимагає детального розгляду, оскільки до часу розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) специфічний історичний досвід цього регіону був предметом табу та фальсифікацій. Історіографію другого і третього тематичного блоку доцільно розглянути у тематичному розрізі. Однією з центральних подій перших двох тижнів німецько-радянської війни у Львові було проголошення Української держави 30 червня 1941 р. На цій події, здебільшого, фокусують увагу українські історики у діаспорі та сучасні учені, які займаються дослідженням Другої світової війни та українського визвольного руху. Переважно (хоча й не виключно) вони демонструють симпатію до ОУН(б), під проводом якої й відбулася подія. Хронологічно першим серед досліджень істориків цієї групи стала робота Петра Мірчука про похідну групу ОУН на чолі з Я. Стецьком, що напередодні проголошення прибула до Львова з Кракова.

Першою роботою, яка з'явилася у незалежній Україні у цій тематичній ніші став збірник документів «Українське державотворення. Акт 30 червня 1941» (Київ, 2001) з ґрунтовною передмовою Я. Дашкевича. Згодом І. Патріляк у дослідженнях, присвячених українському визвольному руху часів Другої світової війни, описував подію, яка залишалася поза увагою істориків – антирадянське повстання ОУН у Львові та інших галицьких місцевостях одразу ж після 22 червня 1941 р.

Якщо українські учені здебільшого розробляли українські сюжети, то історія Голокосту у Львові першопочатково була об'єктом уваги майже виключно істориків єврейського походження. У цьому контексті доцільно виокремити наукові студії Ф. Фрідмана та Е. Йонеса. Значне зацікавлення викликає також книга Д. Поля «Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens» (Мюнхен, 1997). 3-поміж українських учених варто виділити

праці І.-П. Химки, які поєднують як сучасні методологічні підходи, так і детальний мікроісторичний аналіз.

Розстріл львівських професорів 4 липня 1941 р. – табуована тема в СРСР та комуністичній Польщі. Першим дослідженням стала книга «Każdy profesorów lwowskich – lipiec 1941» (Wrocław, 1989) за редакцією З. Альберта. Варто виокремити також наукові праці Г. Грицюка, Д. Шенка, а також монографію А. Боляновського «Убивство польських учених у Львові в липні 1941 р.: факти, міфи, розслідування» (Львів, 2011).

Періоду Другої світової війни присвятили численні праці В. Баран, В. Верстюк, В. В'ятрович, М. Гетьманчук, В. Деревінський, М. Гон, В. Жилук, Р. Забілий, В. Ільницький, О. Калішук, М. Кучерепа, О. Лисенко, О. Луцький, Я. Малик, В. Меламед, Я. Примаченко, М. Романюк, А. Русначенко, Н. Свідерська, В. Стефанів, Ю. Шаповал та ін., які у контексті значно ширших тем епізодично розглядали проблеми насильства.

Останніми роками в історіографії відбувається деяка інтеграція наративів та спроба комплексного підходу до джерел. Об'єктом дослідження стає не окрема національна громада та її доля, а загалом львівська міська спільнота. Зважаючи на вищезазначене, необхідно виокремити дослідження К. Штруве, К. Міка та О. Гнатюк. Серед наукових студій узагальнюючого характеру виокремимо також роботи Т. Снайдера та Я. Грицака.

У підрозділі 1.2. «*Джерельна база дослідження та методологія*» зазначено, що дослідження комплексу проблем, які порушуються у дисертації, вимагає використання та аналізу значної кількості джерел, які за походженням можна поділити на дві основні групи 1) офіційні документи, які постали внаслідок діяльності державних структур й ОУН: накази, донесення, звіти, повідомлення та протоколи допитів; 2) джерела особового походження: щоденники та спогади.

Зважаючи на місце зберігання, перша група поділяється на дві основні підгрупи – українські та німецькі. Українські документи, які використано у дисертації, зберігаються у трьох архівах: Державному архіві Львівської області (Держархів Львівської обл.), Галузевому Державному архіві Служби Безпеки України (ГДА СБУ) та Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Значна частина документів із вищезазначених архівів уже була впроваджена у науковий обіг упродовж останніх десятиліть. Зважаючи на цей факт, у дисертації запропоновано їх нове і значно присклипливіше прочитання.

Інша ситуація з німецькими офіційними документами – значна їх частина у дисертації запроваджується у науковий обіг вперше. Це три великі колекції, які

зберігаються у Військовому архіві (м. Фрайбург) (Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau), Відділенні федерального архіву Берлін–Ліхтерфельде (Bundesarchiv Berlin–Lichterfelde) та Центральному офісі Державної адміністрації юстиції з розслідування нацистських злочинів (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen).

У Військовому архіві зберігаються карти, фотографії та особисті справи військовослужбовців. Значне зацікавлення викликають військові щоденники (Kriegstagebücher), створені Відділами управління Першої Дивізії гірської піхоти (RH 28–1), командування 17 Армії (Armeeoberkommando 17) (RH 20–17) та 49 Гірського корпусу (XXXXIX. Gebirgskorps) (RH 24–49).

У берлінському відділенні федерального архіву зберігаються документи центральних органів влади Третього Райху. Зокрема, найважливішим для нас є документація фонду Головного управління безпеки Рейху (Reichssicherheitshauptamt) (R 58), у якому знаходяться щоденні звіти айнзаггруп, що рухалися услід за Вермахтом. У фонді Спеціального представника з нафтової промисловості в генерал-губернаторстві Польща (Der Sonderbevollmächtigte für die Erdölwirtschaft im Generalgouvernement Polen) (R 52–XI) містяться документи про спробу створення українського уряду в Львові.

Важливий комплекс джерел знаходимо в архіві Центрального офісу Державної адміністрації юстиції з розслідування нацистських злочинів (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen) – це матеріали розслідувань, розпочатих у різні роки, зокрема допити свідків і підозрюваних, а також вирізки публікацій, висновки слідчих комісій, листування з родичами жертв та іноземними інституціями.

До другого комплексу джерел належать еґодокументи: опубліковані та не опубліковані спогади, щоденники та свідчення. Важливі для дослідження документи зберігаються в архіві Ізраїльського національного меморіалу Катастрофи та Героїзму «Яд Вашем» (Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Center) у фондах: свідчення Яд Вашем (О. 3), польська колекція (О. 6) та збірка Боровича (О. 62).

Серед матеріалів архіву Єврейського історичного інституту (Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego) у Варшаві (Республіка Польща) зберігаються свідчення В. Маркевича, Т. Задерецького та К. Порай, у національному інституті імені Оссолінських (Zakład Narodowy im. Ossolińskich) у Вроцлаві – спогади Я. Роговського (Sygn. 16711/II). Значна частина спогадів і щоденників уже опублікована. Більшість з них тісно пов'язані з ідентичністю їхніх авторів і відображають, відповідно, польський, єврейський та український національний наратив.

Методологічно – дослідження масового насильства сформувалися в окрему галузь з власним понятійним апаратом та методологією. Основи цієї галузі заклали багато відомих соціологів, істориків та антропологів, зокрема Ч. Тіллі, П. Вальдман, Е. Ціммерман, Д. Горовіц та ін. Зважаючи на вищезазначене, дисертація має свою методологічну специфіку. По-перше, у дослідженні

використаний запропонованим К. Міком підхід «історія досвіду» (die Erfahrungsgeschichte). Застосування цієї методики дозволило підійти до егодокументів з урахуванням індивідуальних переживань на інтерпретацію історичних подій. По-друге, наскрізною лінією роботи виступають терміни, які розділяють типи насильства: державний тероризм (state terrorism), політичне насильство (political violence), колективне насильство (collective violence), погром.

Теоретико-методологічними засадами дослідження слугували принципи історизму та наукової об'єктивності, системності, всебічності. Для розв'язання поставлених у дисертації завдань використано такі загально- та спеціальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, системно-структурний підхід, логічний, проблемно-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний методи.

Розділ 2 **«Передісторія: масове насильство у Львові з-перед літа 1941 р.»** складається з трьох підрозділів: «Насильство у Львові перед Другою світовою війною», «Лінії конфліктів», «Радянізація Львова та міжнаціональні стосунки у 1939–1941 р.».

У підрозділі 2.1. *«Насильство у Львові перед Другою світовою війною»* зазначено, що від кінця Першої та до початку Другої світової війни Львів разом з Галичиною та сусідньою українською Галичиною підпав під владу Другої Речі Посполитої. Погіршення економічної ситуації у міжвоєнний період ХХ ст. під впливом світової економічної кризи, привело до зростання соціальної напруженості та появи нового типу масового насильства – робітничих мітингів і страйків, котрі, нерідко, супроводжувалися сутичками з поліцією та побиттям демонстрантів. Наростання соціального напруження створювало сприятливий ґрунт для поширення лівих настроїв, популярності лівих партій і робітничих профспілок.

У підрозділі 2.2. *«Лінії конфліктів»* констатовано, що на східних, українських окраїнах («кресах») міжвоєнної Другої Речі Посполитої взаємодія різних національних і соціальних груп набула особливого характеру та форм. Найвиразніша мала форму конфліктів: масове насильство (сутички, бійки чи погроми), індивідуальний терор (сплановані вбивства/атентати), організовані державою поліційні акції з пацифікації. Проте траплялися й численні випадки співпраці та солідарності між різними групами. Ще однією формою їхньої взаємодії був нейтралітет. Основною лінією конфлікту міжвоєнного Львова стало польсько-українське протистояння, хоча у міському просторі розвивався й польсько-єврейський конфлікт (у зв'язку з економічною конкуренцією та антисемітизмом).

У підрозділі 2.3. *«Радянізація Львова та міжнаціональні стосунки у 1939–1941 р.»* зауважено, що Львів та Галичина відчували тягар Другої світової війни уже у перші тижні воєнних дій, зважаючи на радянську окупацію краю. Відбулися радикальні зміни у структурі населення Львова. Попри те, що число населення у Львові продовжувало зростати за весь час радянської окупації 1939–

1941 р., зменшилася кількість поляків і майже повністю зникли місцеві німці (виїхали зі Львова у німецьку зону окупації). Збільшилася частка українського населення, передусім за рахунок українців із Радянської України.

У загальному балансі зменшилася частка передвоєнного місцевого населення – як через прибуття нових груп, так і через радянські репресії проти самих львів'ян. Однією з головних мішеней репресій була політична, економічна та мистецька еліти Львова серед всіх трьох національних громад. Паралельно проводилась руйнація міжвоєнних політичних і правових, традиційних економічних та культурних інститутів. Важливим наслідком цієї радянської політики у Львові було свідоме посилення недовіри між різними національними групами. У підсумку, якщо в міжвоєнне двадцятиріччя у Львові було більше шансів на розгортання конфліктів, аніж на їх вирішення, то за два роки існування радянської влади, завдяки агресивній політиці, сценарії примирення стали майже неможливими.

Розділ 3 **«Війна і радянське насильство»** складається з п'яти підрозділів: «Радянські силові відомства у Львові та початок війни», «Повстання українських націоналістів», «Паніка охорони тюрем та спроба втечі частини в'язнів», «Масові розстріли в'язнів», «Повернення радянського контролю над Львовом».

У підрозділі 3.1. *«Радянські силові відомства у Львові та початок війни»* зазначено, що дії радянської влади у Львові у перші дні німецько-радянської війни можна поділити на три сегменти. До першого входили заходи армійських підрозділів Червоної Армії (РСЧА), які отримуючи численні суперечливі накази щодо напрямів планованого контрудару, посилювали паніку серед місцевих мешканців. До другого сегменту входили дії підрозділів управління прикордонних і внутрішніх військ НКВС (до їхніх функцій входила охорона та оборона важливих об'єктів і партійного керівництва, залізничних станцій, відсилка та конвоювання евакуйованих в'язнів, охорона тюрем). До третього сегменту відносимо заходи міських чиновників та партноменклатури, які підтримували життєдіяльність міських служб і державного апарату.

Основним підрозділом, що мав відповідати за порядок та безпеку у Львові, був стрілецький батальйон 233 полку конвойних військ НКВС та резервна рота 66 стрілецького полку НКВС з охорони залізничних споруд та особливо важливих підприємств промисловості. З першого дня війни державні силові органи використовували практику арештів будь-яких підозрілих людей на вулиці та негайне їх доправлення до міських в'язниць.

Для мешканців міста радянська влада не надавала офіційної інформації про початок і перебіг війни. З цих причин, після паралічу першого дня війни, в середовищі радянських урядовців та їхніх сімей почали наростати панічні настрої та приготування до евакуації. Водночас окрім пасивного споглядання / злорадства / накопичення продовольства, були окремі волонтерські спроби записатися до радянської армії. Уже 22 червня почалися розстріли в тюрмах, проте не в усіх одразу.

У підрозділі 3.2. *«Повстання українських націоналістів»* стверджено, що сучасні українські історики констатують факт того, що на території західноукраїнських земель в прифронтових районах 23 червня 1941 р. розпочалося масове антирадянське повстання, організоване ОУН(б). Його мета – захоплення влади в населених пунктах до приходу німецьких військ. Дискусійним залишаються питання про роль німців у цій події (чи було повстання оркестровано / координовано або ж співорганізовано німцями?). У військовому архіві Вермахту не вдалося знайти жодних документів, у яких би йшлося про дії такого характеру. Можна припустити, що дії ОУН(б) стимулювалися німецькою розвідкою, однак не контролювалися / координувалися німцями.

Радянські армійські звіти тих днів інформували про повстання «антирадянської націоналістичної організації» та допускали можливість участі німецьких диверсантів «парашутистів», які нібито збиралися в місті та використовували радянську військову форму. Участь українських націоналістів підтверджувалася фактом арештів та допитів спійманих бойовиків. Сьогодні існує чимало фактів, які підтверджують тезу про самостійність повстання українських націоналістів

У підрозділі 3.3. *«Паніка охорони тюрем та спроба втечі частини в'язнів»* констатовано, що проти ночі 24 червня 1941 р. невелике «вікно сум'яття радянських силових органів» було використано боївками ОУН для активізації фази збройних виступів у Львові – у час короткої відсутності охорони частина в'язнів здійснила спробу звільнитися. Найбільше спогадів про вищезазначену ніч збереглося про «Бригідки», проте не вдалося знайти інформацію, яка б доводила, що саме на цю в'язницю був здійснений напад боївок ОУН.

Ймовірно, 23 та 24 червня – найважчі дні для силових структур радянського Львова за увесь тиждень перед відступом зі Львова, з огляду на суперечливі відомості про становище на фронті. Для придушення повстанських акцій армія посилила гарнізон міста, замінивши 202-й мотополк на мотополк 32-ї танкової дивізії, що проводив оперативні роботи для виявлення та «вилучення місцевих мешканців». Сумарний ефект від перестрілок, німецьких бомбардувань, що змушував мешканців ховатися в підвали, радянських патрулів та обшуків помешкань, заборони визирати з вікон центральних вулиць і випадки спорадичної стрільби по будинках, нагнітав атмосферу терору, насильства та крайньої небезпеки серед мешканців Львова.

У підрозділі 3.4. *«Масові розстріли в'язнів»* розглянуті факти насильства у львівських в'язницях. Констатовано, що з метою якнайшвидшого розвантаження тюрем від «контрреволюційного, кримінально-політичного елементу», радянські органи влади запланували масові розстріли. Станом на вечір 24 червня 1941 р. в тюрмі № 1 «Бригідки» належало розстріляти 1355 в'язнів (розстріляно 942), тюрмі № 2 «Замарстинівська» – 471 в'язня (розстріляно 471), тюрмі № 4 «Малі Бригідки» – 413 в'язнів (розстріляно 413). Зважаючи на повстання українських

націоналістів, саме українці становили переважну більшість вбитих. Також розстрілювали осіб, арештованих на вулицях міста від початку війни.

За теоретичною типологією – розстріли в тюрмах НКВС були поєднанням державного тероризму (state terrorism) та політичного насильства (political violence). Елементи державного тероризму виявлялися в систематичному використанні радянським режимом масового насильства як загального політичного інструменту. Обґрунтуванням таких дій стала необхідність боротьби проти внутрішньої «підривної діяльності». Елемент політичного насильства – його спрямування проти стигматизованих груп, а також пов'язаність з ідеологічним тлом, орієнтованим на зміну поведінки інших людей або ж інституцій.

У підрозділі 3.5. «*Повернення радянського контролю над Львовом*» йдеться про те, що 25 червня 1941 р. радянським силовим органам вдалося повернути порядок в місті, хоча боївки ОУН ще кілька днів продовжували перестрілки в місті, використовуючи тактику «бий і тікай». Повнота влади у Львові перейшла до військових, а всі порушення військових наказів та розпоряджень каралися відповідно до законів воєнного часу.

Спільними зусиллями радянських силових органів ситуацію у Львові вдалося стабілізувати, проте «українська диверсія» і була майже повністю ліквідована тільки 26 червня. Вуличні перестрілки майже припинилися, хоча радянські силові органи продовжували облави та арешти у Львові. Поширена теза про те, що масові розстріли в'язнів НКВС у Львові були здійснені зважаючи на швидкий наступ німців і неможливість їхньої евакуації на Схід не правдоподібна, оскільки першу та третю категорію затриманих / арештованих (перебіжчики або військовополонені) було таки етаповано на Схід, про що свідчать відповідні донесення про завантаження вагонів в'язнями та від'їзд зі Львова ввечері 26 червня.

Розділ 4 «**Антисврейське насильство**» складається з шести підрозділів: «Актори насильства», «Битва за Львів 29–30 червня 1941 року», «Полишені в'язниці», «Три вітки/групи ОУН (б) – прибуття, дії, координація», «Погром», «Простір насильства».

У підрозділі 4.1. «*Актори насильства*» визначено та описано акторів насильства – державні і недержавні організації, структури, політичні партії, національні рухи й індивідів, які туди входили.

Серед основних груп акторів, що діяли у Львові перші два тижні після початку німецько-радянської війни, була ОУН, а саме революційне крило ОУН(б). Хоча до Львова дісталася невелика кількість мельниківців – вони не організаційно не були активними. Водночас ОУН(б) у Львові можна поділити на дві гілки. Перша – місцеві активісти та підпільники, які перебували у Львові перед зайняттям міста вермахтом (керував І. Климів – «Легенда», який очолював Крайовову Екзекутиву ОУН(б) на західноукраїнських землях (КЕ ЗУЗ) з грудня 1940 р.). Саме група І. Климів організувала антирадянське повстання у Львові. Друга гілка – «спеціальна керівна Львівська похідна Група», завданням якої була

координація дій похідних груп ОУН(б) безпосередньо на території України, звільненій Вермахтом.

Не менш важливим актором під час зайняття Львова та подальшого насильства став підрозділ «Нахтігаль». Важливо зазначити, що мета використання підрозділу не повідомлялася бійцям та їхнім українським верхникам. Тим, кого направляли до легіону, говорили, що вони будуть проходити курси з військової підготовки для ОУН. Помилковими є твердження, що «Нахтігаль» як самостійна військова одиниця був підпорядкованим безпосередньо Першій Гірсько-стрілецькій дивізії Вермахту, адже три компанії (сотні) перебували у складі більшої тактичної одиниці разом із ще двома німецькими компаніями та мотоциклетним підрозділом. Назвою цієї тактичної одиниці була бойова група «Гайнц» (Kampfgruppe Heinz). До того ж, у звітах про бойові дії, керівництво бойової групи окремо називає українські компанії (U-Kompanie) або змішані (gemischte Kompanie).

У підрозділі 4.2. *«Битва за Львів 29–30 червня 1941 року»* зауважено, що місто Львів знаходилося у визначеній зоні оперативної діяльності трьох дивізій Вермахту: 71 піхотна дивізія (71. Infanterie-Division) наступала з північно-західного, Перша гірсько-піхотна дивізія (1. Gebirgs-Division) – зі західного, Четверта гірсько-піхотна (4. Gebirgs-Division) – із південно-західного напрямків. Станом на ранок 29 червня на північно-західних підступах до Львова сформувалося військове угруповання, у складі трьох батальйонів 98 та 99 полків Першої дивізії Гірської Піхоти, 79 та 501 полки Гірської артилерії, а також бойової групи Гайнц у складі 2 німецьких та 3 «змішаних» (українських) компаній з приданим мотоциклетним підрозділом, яким було наказано взяти місто Львів. З радянського боку в північно-західній частині Львова займав оборону 233 полк конвойних військ НКВС 29 червня до 15:00. Далі підрозділ був передислокований у східну частину міста та отримав завдання прикривати війська, що відступали.

Зрештою, о 4:00 год. 30 червня Перший батальйон 99 Полку гірських стрільців на чолі з майором Фляйшманом зайняв Львівську цитадель на горі Вронських. О 07:00 год. було зайнято всі передбачені об'єкти та склади, а в місцях, де були можливі вибухи – забезпечено безпеку. Швидке / ефективне зайняття та опанування міста Вермахтом уже зранку 30 червня дозволяє спростувати дві важливі тези: 1) Львів 29–30 червня Львів був під контролем українських націоналістів; 2) існував кількадечний період безвладдя у Львові, коли «більшовики пішли, а німці – ще не прийшли».

У підрозділі 4.3. *«Полишені в'язниці»* вказано, що однією з ключових подій для німецьких військових 30 червня став огляд покинутих радянських в'язниць. Чи не першими до них прибули роти підрозділу «Нахтігаль». Надзвичайно важливим «каменем спотикання» для вивчення антиєврейського насильства у Львові є дискусія: чи в тюрмах було знайдено покалічені тіла, а також тіла жінок, дітей, або ж – це тільки чутки? Існують контраверсії навколо питання, хто саме

калічив вбиті тіла: тюремники НКВС чи – українці, щоб показати німцям «жахття совєтів».

Серед численної кількості свідчень і спогадів вдалося знайти тільки одне джерело, яке вказує на умисне нівечення тіл українцями. Оцінюючи його, припускаємо, що автор відтворював плітки, які поширювалися в єврейській спільноті або ж висловив власну здогадку. Він не стверджував, що був свідком цього процесу, а також не описував додаткових обставин. Свідчення цього автора – ще одне підтвердження, наскільки стосунки між різними групами у Львові були отруєні взаємними стереотипами. Щодо понівечених у тюрмах тіл, необхідно зазначити, що вони справді зафіксовані в німецьких звітах.

У підрозділі 4.4. *«Три вітки / групи ОУН (б) – прибуття, дії, координація»* стверджено, що 30 червня (бл. 05:00 год.) територія собору Святого Юра стала стихійним збірним пунктом для українців Львова. Підсумовуючи ранкові події можна стверджувати, що: (а) створення міліції відбувалося силами місцевих активістів ОУН (б) до приходу Керівної похідної групи; (б) процес створення мав хаотичний, поспішний та мало організований характер; (в) до лав міліціонерів записувалася переважно студентська молодь, без жодної додаткової перевірки. Таким чином, усі вітки ОУН(б) увійшли у взаємодію та координацію лише перед обідом 30 червня.

Керівна похідна група ОУН у Львові розпочала встановлювати міські владні структури за напрацьованою попередніми днями схемою. Основою їхньої роботи була максимально швидка організація Міського управління. ОУН(б) не була єдиною групою, яка намагалася колаборувати з Третім Райхом, а швидше однією зі сторін, яка активно боролася за «клаптик влади», який допускали німці на окупованих територіях.

Значимою подією для українців стало Проголошення Акту відновлення української незалежності. Не викликає сумніву шире бажання Я. Стецька та його оточення боротися за відновлення української держави, проте так само важливо розуміти, що одним з елементів такої поспішної акції була монополія політичного простору Львова. Конкуренція з ОУН(м) за прихильність в українському середовищі штовхала їх скористатися ситуацією необізнаності місцевих українських еліт про конфлікт із А. Мельником.

У підрозділі 4.5. *«Погром»* зауважено, що міжнаціональні відносини у Львові у ніч перед зайняттям Вермахтом демонструють розрив зовнішніх міжнаціональних комунікацій між поляками, євреями та українцями. Цей розрив так само різко контрастує з інтенсивністю обміну інформацією всередині кожної з національних спільнот. У теоретичних дослідженнях насильства такий стан називають «погромна атмосфера». Окрім того, низький рівень обміну інформацією, «інформаційна асиметрія» між етнічними групами свідчить про те, що соціум погано поінформований про членів і моделі поведінки іншої групи. Отже, у разі будь-якого інциденту конкретних винних неможливо ідентифікувати, а покарання зазнає цілісно група інших (out-group).

Масові акції антиєврейського насильства відбулися 1 липня 1941 р. і його можна умовно розділити на три етапи: перший – витягування / зганяння євреїв на примусові роботи; другий – транспортування невеликими пішими колонами в супроводі поліції до місць проведення примусових робіт. До цього етапу також можна віднести примусові роботи на вулицях міста: підмітання, «миття» вулиць, збирання скла та інші; третій – насильство на подвір'ях в'язниць.

Окремо варто зауважити, що в свідченнях євреїв не знаходимо інформації, що на першому етапі насильства їхні сусіди поляки чи українці спеціально здавали євреїв міліції або ж виганяли на примусові роботи. Після того, як витягнуті з домівок євреї опинялися на вулиці, їх зводили в групи та формували невеликі колони, які міліціонери супроводжували/гнали до в'язниць. Наближуючись щоразу до в'язниць, євреї зазнавали дедалі більше принижень, криків, побиттів. Саме акція з організованого витягування з домів і зганяння євреїв до примусових робіт на очах у решти місцевого населення і стали прикладом публічного насильства, що «запустив» погром.

Аналізуючи свідчення євреїв про погром, ми можемо спостерігати закономірність експонентного росту насильства з боку місцевих мешканців (українців і поляків) в залежності від близькості до тюрем. Зібрані невеликими групами євреї йшли на примусові роботи в супроводі міліціонерів. Візуально такі групи були чудово окресленою мішенню для вираження «гніву». Кульмінацією антиєврейського насильства були події безпосередньо на подвір'ї тюрем. Цей етап структурно відрізнявся від двох попередніх через найвищу кількість вбивств євреїв, охорону цих об'єктів військовими Вермахту, а також обмеженість і закритість простору, на якому відбувалося насильство. Антиєврейське насильство майже не відрізнялося в залежності від локацій тюрем на «Замарстинівській», «Бригідках» і «Тюрмі на Лонцького».

У підрозділі 4.6. *«Простір насильства»* визначено відповідні «локації». Аналізуючи єврейські свідчення про насильство в не пов'язаних безпосередньо з тюрмами локаціях, можемо ствердити, що їх основою стали примусові роботи, зокрема «прибирання міста» – збирання голіруч розбитого скла, замітання вулиць, збирання кінського лайна. Такі роботи часто супроводжувалися побиттями, криками, образами та плюванням у євреїв. Локаціями «прибирання» були: площа Ринок, Гетьманські Вали (сьогодні проспект Шевченка), Підвальна, Словацького.

Погромний настрій відмічався самими євреями ще під час відступу радянської армії вночі 29 червня. Проте протягом входу Вермахту 30 червня масового насильства не відбулося. Насильство розпочалося 1 липня – виконуючи наказ військового коменданта міста полковника Вінтергерста, українська народна міліція (виконувала функцію «подовжених рук» для німців і не займалася жодною «самодіяльністю») почала збирати / витягувати євреїв на примусові роботи.

Розділ 5 «**Антипольське насильство**» складається з чотирьох підрозділів: «Прибуття айнзацгруп», «Польські професори», «Участь українців», «Страта професорів».

У підрозділі 5.1. «*Прибуття айнзацгруп*» відзначено, що Львів став важливим логістичним пунктом для німецьких силових відомств. Будівлі казарм, військових складів і навчальних центрів аналогічним чином заповнювалися схожими з радянськими за функціями підрозділами. Найзнаковішою у цьому контексті стала будівля «Міських електричних закладів» (нині вул. Вітовського), де із 1939 р. розміщувався апарат НКВС, а з перших днів німецької окупації – об'єднані поліційні сили Третього Райху.

До цих сил входили представники «Поліції безпеки» (Sicherheitspolizei), що охоплювала гестапо, кримінальну поліцію (Kriminalpolizei), а також служби безпеки (Sicherheitsdienst Reichsführer-SS – SD, СД.). До Львова прибула Цільова команда спеціального призначення (Einsatzkommando zur besonderen Verwendung). Згідно з матеріалами допиту учасників цієї групи, вони прибули до Львова з Кракова колоною з легкових і вантажних автомобілів 2 липня.

Всі прибулі до Львова підрозділи були прямо чи опосередковано підпорядковані Бригадефюреру СС (SS – Brigadeführer) Еберхарду Шьонгарту. Окрім «Цільової команди» спеціального призначення (Einsatzkommando z.b. V.), до Львова прибували нові підрозділи айнзацгрупи «В» (Einsatzgruppe В) під керівництвом О. Раша, завданням якої було рухатись групою армії Південь, що йшла в наступ. До айнзацгрупи «В» входило чотири айнзацкоманди (Einsatzkommando), три з яких: «ЕК 5», «ЕК6» і спеціальна команда «4b» (Sonderkommando 4b) у перші дні липня були у Львові. Як ми вже згадували раніше, саме «СК4b» під керівництвом Штурмбаннфюрера Г. Германа прибула до Львова пізнім ранком 30 червня і одразу почала використовувати будівлю на вулиці Пелчинський.

Також у перший тиждень німецької окупації місто тимчасово стало осідком командування «Поліції безпеки» та СД у Генеральній губернії (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD Generalgouvernement) з найвищим керівними повноваженнями на всій території Генеральної губернії. БдС підпорядковувався на пряму лише Райнхарду Гайдріху та РСХА. Основним показником, яким вимірювалася ефективність та успішність роботи поліційних відомств у закритих тоталітарних структурах, була кількість знешкоджених, арештованих або вбитих ворогів режиму (комуністи та расові вороги).

У підрозділі 5.2. «*Польські професори*» сфокусовано увагу на тому, що на ранок 3 липня у Львові скупчилося чотири айнзацкоманди. Айнзацкоманда спеціального призначення чекала можливості організації власних ділень на решті території майбутнього дистрикту «Галичина». Серед різноманітного спектру завдань команди була боротьба зі шпигунами та ворогами Райху. Окрім євреїв, суттєву небезпеку для Райху в очах гестапівських керівників Генеральної губернії становила польська еліта. Не викликає сумніву, що краківське

керівництво гестапо було добре поінформоване про діяльність польського уряду в еміграції та про діяльність польського підпілля в Генеральній губернії.

Через радянські репресії проти польської еліти станом на 1 липня 1941 р. у Львові не залишилося майже нікого з політично-релевантних фігур. Винятком став професор К. Бартель – посол до Сейму та прем'єр-міністр у першому уряді після перевороту Ю. Пілсудського, якого й було арештовано. Його арешт та захоплення відбулися перед обідом третього дня після окупації Львова Вермахтом свідчить, що дії поліції не були спонтанними чи поспішними, а продуманими заздалегідь.

У ніч проти 4 липня кілька відділів, що склалися з членів СС, поліції та польової жандармерії під керівництвом офіцерів зі «Цільової команди спеціального призначення», роз'їхалися містом. Вони здійснили арешти професорів навчальних закладів Львова. Підсумовуючи аналіз «афілійованих з колаборацією» професорів, можна стверджувати, що поліція СД слідкувала за подіями політичного характеру в підрадянському Львові. У список арештованих професорів потрапило дев'ять осіб, які в очах нацистів могли тавруватися як радянські колаборанти. Проте одинадцять інших учасників виїзду до Москви не зазнали переслідувань гестапо, а більшість з них продовжувала працювати у Львові упродовж німецької окупації.

У підрозділі 5.3. «*Участь українців*» констатовано, що не вдалося знайти жодного підтвердження участі українців у укладанні списків у Кракові та зауважено, що їх участь у вбивствах польських професорів розглядається у двох контекстах: (а) формуванні / уточненні списків і (б) супроводженні офіцерів айнзацгрупи під час нічних арештів. Українська міліція Львова виконувала функцію «продовжених рук» для німецьких силових структур, відповідно, уточнення адрес, безпосередні затримання, арешти чи захоплення осіб у багатьох випадках виконували саме вони. Також українці були перекладачами у командах або в окремих офіцерів гестапо та Вермахту (наприклад, як учасник ОУН(м) О. Чучкевич, який прибув до тимчасової комендатури поліції як помічник штурмбанфюрера О. Кіпке).

У підрозділі 5.4. «*Страта професорів*» наголошено на особливій таємності розстрілів, з якою була здійснена операція. Констатовано, що Бригадефюрер СС (SS – Brigadeführer) Е. Шьонгарт діяв з метою «наведення порядку» на новоприєднаних територіях, тобто переніс до Львова т. зв. спеціальну акцію «Краків» (Sonderaktion Krakau) з переслідування польської інтелігенції. На сам список професорів суттєво вплинув або ж навіть брав участь у його підготовці П. Ментен (товариш Бригадефюрера), який прагнув безперешкодно заволодіти творами мистецтва та цінностями вбитих. Можливо українці з орбіти краківського управління гестапо також допомагали з уточненнями або визначенням адрес професорів.

Цей акт насильства досить слабо пов'язаний з попередніми актами – типологічно – тільки таємністю нічних розстрілів, подібно до розстрілів в'язнів НКВС. Також спостерігаємо різницю за динамікою, у тому числі участю

українців (мінімальна, якщо взагалі була – і не була викликана попередніми настроями). Найбільше пов'язує – роль зовнішнього – німецького фактора. Аналіз причин, перебігу, факторів та форми вбивства польських професорів демонструє багатофакторність цього акту масового насильства, а також дозволяє ранжувати його фактори.

Перший фактор – «нацистський» (перенесення на окуповані території, які планували приєднати до Генерал Губернаторства Надзвичайної пацифікаційної акції (Außerordentliche Befriedungsaktion), скерованої проти польської еліти). Другий фактор – «радянський» (гестапо генеральної губернії уважно стежило за політичними процесами у радянському Львові й знало про розвиток контактів польських еліт Львова з більшовиками, хоча тільки половині зі списку арештованих 3 липня польських професорів можливо було пред'явити звинувачення в «колаборації» з Радянським Союзом). Тим не менше не варто відкидати тези, що вони могли укласти ядро списку. Третій фактор – «націоналістичний» (особи з середовища ОУН також долучилися до укладання / уточнення списку професорів, а також виконували функцію перекладачів і провідників під час самих арештів).

Результати дослідження узагальнено у **висновках**.

Проблема комплексного аналізу масового насильства у Львові під час перших двох тижнів німецько-радянської війни на сьогодні належно не висвітлена в українській та закордонній історіографії. Більшість авторів сфокусували увагу на дослідженні окремих актів насильства та вписуванні їх у відповідні історіографічні дискурси: «злочини НКВС та українське національне будівництво», «Голокост», «долі поляків на східних землях» тощо. Концептуальною основою до вивчення насильства у Львові стали запропоновані П. Імбушем характеристики масового насильства як комплексного феномену, що передбачає: невизначеність між руйнуванням і налагодженням порядку; комплексну конфігурацію, у якій відносини «злочинець – жертва» повинні доповнюватися з урахуванням ситуації третьої сторони (інших акторів); спільний процес, що складається з індивідуальних дій і структурного компоненту.

Детальна реконструкція масового насильства у період від 22 червня до 4 липня 1941 р., за допомогою методу щільного опису, дозволяє виокремити основні характеристики такого насильства, які, до певної міри пов'язані між собою простором, часом, факторами, виконавцями, зміною ролей і соціальною значимістю.

Характеризуючи простір зауважимо, що наймасштабніші акти масового насильства у Львові відбувалися в умовному чотирикутнику: від в'язниці на початку вулиці Замарстинівської на півночі; в межах початкових відтинків вулиць Янівської та Городоцької на заході; на півдні умовною лінією стали Вулицькі пагорби та вулиця Вітовського; а також початок вулиці Личаківської на сході. Чотири тюрми НКВС стали місцями найбільшої концентрації

радянського та німецького насильства – систематичного вбивства сотень людей. Під час антиєврейського насильства саме подвір'я в'язниць стали місцями найжорстокіших дій проти євреїв: відбувалися розстріли з вогнепальної зброї. Вбивство польської інтелігенції також відбувалося близько до центру міста.

Три наймасштабніші акти масового насильства у Львові відбувалися у надзвичайно короткий період (день – два). Для місцевих жителів події відбувалися настільки швидко, що вони не встигали оговтатись чи рефлексувати на те, що трапилось. Отже, приклад Львова не підтверджує тези А. Прусина, що сурогатна віктимізація євреїв ставить під сумнів мотивацію акторів насильства, «оскільки справжніх злочинців давно вже не було». Радянська армія відступила з міста уніч на 30 червня, тобто за день до погрому. Саме завдяки «сурогатній віктимізації» через наказ приведення євреїв на примусові роботи до тюрем, німці запустили схему поширення відповідальності за радянські злочини на єврейську громаду, зігравши на поширеному серед львів'ян концепті «юдео-більшовизму».

Спільними для спалаху та динаміки всіх трьох актів масового насильства була мультифакторність. Для жодного з актів насильства не можна виділити єдиного або ж панівного фактору, який пояснював би причини його початку та перебігу. Натомість можна вказати на дві групи факторів: екзогенні (зовнішні) та ендогенні (внутрішні). До екзогенних факторів належать: політика знищення ворога; війна та бойові дії безпосередньо в місті; кооптування місцевих мешканців для допомоги у здійсненні насильства у ряди міліції, народних дружинників (СРСП) та Української народної міліції (Третій Райх). Ендогенні фактори насильства пов'язані з особливостями відносин між національними громадами Львова. Попри економічну, класову та політичну неоднорідність львівського міського середовища, основні лінії напруженості проходили між національними спільнотами Львова: поляками, євреями та українцями.

Підрадянське та піднімецьке насильство спрямовувалося проти декількох груп (multiple-target violence). У радянському випадку – це: розстріляні за політичні статті українці, поляки та євреї; арештовані та розстріляні на вулицях Львова 24–28 червня українці за підозрою в антирадянських діях; арештовані або знищені представники міської еліти, які підозрювалися в нелояльності. У випадку Третього Райху – це: євреї під час погрому; євреї під час розстрілів айнзацгрупами; представники єврейської еліти, вбиті в «Бригідках» 1 липня; представники польської еліти.

Щодо виконавців насильства (perpetrators), різниця між Радянським Союзом і Третім Райхом полягала в залученні недержавних гравців. На прикладі насильства першого тижня війни переконаємося, що радянська система всіляко намагалася зберегти монополію на насильство, не дозволяючи жодним позадержавним групам акторів здійснювати насильницькі дії поза інституціями з вертикалі силових органів НКВС, РСЧА. Тільки міліція залучала народних дружинників, які могли арештовувати підозрілих осіб чи охороняти об'єкти. Насильство у Львові після приходу німців демонструє їхню готовність обмежено ділитися такою монополією з місцевими групами, як-от Українською народною

міліцією чи місцевими мешканцями під час погрому першого липня. Щодо соціальної ролі насильства – антиєврейське насильство мало виразно публічний хакактер. Водночас, на прикладі вбивства польської інтелігенції, спостерігаємо таємність і прихованість, відсутність публічної декларації щодо долі арештованих.

На прикладі насильства у Львові можемо спостерігати зміну ролей – від жертви насильства в одному акті до співучасника в іншому. Масове насильство у Львові характеризувалося різними групами жертв, великим колом учасників, мультифакторністю та надзвичайно високим рівнем фізичного каліцтва або ж знищення людей. Комбінація цих характеристик підпадає під визначення «суспільства екстремального насильства», запропоноване К. Герлахом.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Розділи у колективних монографіях

1. Balaban M., Malkhaz T. Narrating Conflicts in Post-Truth Era: Facing Revisionist Russia. *Ukraine and Georgia in a Comparative Perspective / edited by: Jan Rydel and Stefan Troebst*. Published by De Gruyter Oldenbourg, 2022. S. 102–108.

2. Балабан М. Праведники народів світу на «кривавих землях»: випадок Львова. *Праведники світу та інші рятівники під час Голокосту: приклад України у порівняльному контексті*. Дніпропетровськ, 2015. С. 6–23.

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях

3. Балабан М. Джерела до історії битви за львівський виступ у німецькому архіві Фрайбургу. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2018. № 4 (22). С. 5–14.

4. Балабан М. Nachtigall in the battles for Lviv: structure, objectives, actions. *Studies into the History of Russia and Central-Eastern Europe*. 2021. Vol. 56. Special Issue. S. 72–79.

5. Балабан М. Two Weeks of Interconnected Violence in Lviv. Prison Massacres, Anti-Jewish Pogroms and Murder of Polish Professors on June 22th – July 4th, 1941. *Imagining the Human / ed. K. Kočí*, Vienna : IWM Junior Visiting Fellows Conferences, 2019. Vol. 37. S. 37–41.

*Статті, які додатково відображають результати
дисертаційної роботи*

6. Балабан М. Ян Карський. Незавершена місія Żbikowski Andrzej, Karski. Warszawa: Świat Książki, 2011. 504 s. *Україна Модерна*. 2012. № 19. С. 19–34.

7. Балабан М. Проблеми замкнених наративів та можливі шляхи їх подолання. Роздуми над двома книгами про насильство у Львові 1941 року. Рецензія на: Dieter Schenk. Der Lemberger Professorenmord und der Holocaust in Ostgalizien (Bonn, 2007); Андрій Боляновський. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування (Львів, «Видавництво Львівської політехніки», 2011). *Україна Модерна*. 2017. № 24. С. 18–25.

АНОТАЦІЯ

Балабан М. С. Львів під час перших двох тижнів німецько-радянської війни (22.06. – 04.07.1941): мікроісторія насильства. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2023.

У дисертації комплексно проаналізовано акти масового насильства у Львові у період від 22 червня до 4 липня 1941 р. Досліджено внутрішню динаміку відносин між національними громадами у Львові, зокрема під час радянської окупації, та визначено її вплив на радикалізацію міської спільноти. Вивчено кореляцію між рівнем насильства, міським простором та динамікою насильства, проаналізовано роль екзогенних та ендогенних факторів, у спровокуванні актів масового насильства та встановлено їх взаємозв'язок з подіями.

Констатовано, що мікроісторична реконструкція масового насильства у період від 22 червня до 4 липня 1941 р., дозволяє виокремити основні характеристики насильства, які наводимо нижче, та які до певної міри пов'язані між собою простором, часом, факторами, виконавцями, зміною ролей і соціальною значимістю.

Зауважено, що усі три наймасштабніші акти масового насильства у Львові під час радянського та німецького панування над містом проходили в умовному чотирикутнику: від в'язниці на початку вулиці Замарстинівської на півночі; у межах початкових відтинків вулиць Янівської та Городоцької на заході; на півдні умовною лінією стали Вулецькі пагорби та вулиця Вітовського; 4. початок вулиці Личаківської на сході. Відзначено, що акти масового насильства у Львові відбувалися у дуже короткий період. Тривалість між ними становили день-два. Для місцевих жителів події відбувалися настільки швидко, що вони не встигали оговтатись чи рефлектувати на те, що трапилось. Радянська армія відступила з міста вночі з 29 на 30 червня, тобто за день до погрому. Саме завдяки «сурогатній віктимізації» через наказ приведення євреїв на примусові роботи до тюрем, німці запустили схему поширення відповідальності за радянські злочини на єврейську громаду, зігравши на поширеному серед львів'ян концепті «юдео-більшовизму».

Показано, що спільними для спалаху та динаміки всіх трьох актів масового насильства є мультифакторність. Для жодного з актів насильства не можна виділити єдиного або панівного фактору, який пояснював би причини його початку та перебігу. Натомість можемо вказати на дві групи факторів: екзогенні (політика знищення ворога – ідейного-класового чи культурно-расового, війна та бойові дії безпосередньо в місті, кооптування місцевих мешканців для допомоги у здійсненні насильства) та ендогенні (пов'язані з

особливостями відносин між національними громадами Львова, попри економічну, класову та політичну неоднорідність львівського міського середовища, основні лінії напруженості проходили між національними спільнотами Львова: поляками, євреями та українцями).

Зазначено, що різниця між Радянським Союзом і Третім Райхом полягала в залученні недержавних гравців. На прикладі насильства першого тижня війни переконуємося, що радянська система всіляко намагалася зберегти монополію на насильство, не дозволяючи жодним позадержавним групам акторів здійснювати насильницькі дії поза інституціями з вертикалі силових органів НКВС, РСЧА. Лише міліція залучала народних дружинників, які могли арештовувати підозрілих осіб чи охороняти об'єкти. Насильство у Львові після приходу німців демонструє їхню готовність обмежено ділитися такою монополією з місцевими групами, як-от Українською народною міліцією чи місцевими мешканцями під час погрому першого липня. За відсутності власної розгалуженої силової інфраструктури у Львові, айнзацкоманди використовували міліцію як початкову ланку в акціях знищення євреїв.

Ключові слова: Львів, битва за Львівський виступ 1941, Друга світова війна, Вермахт, Радянська армія, літо 1941 р., історичні наративи, Батальйон Нахтігаль, винищення в'язнів в тюрмах НКВС, Львівський погром, вбивства польських професорів, масове насильство.

ANNOTATION

Balaban M. S. Lviv during the first two weeks of the German-Soviet war (June 22 - July 4, 1941): a microhistory of violence. - On the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.01 "History of Ukraine" - I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies Lviv, 2023.

The dissertation comprehensively analyzes the acts of mass violence in Lviv between June 22 and July 4, 1941. The internal dynamics of relations between national communities in Lviv, in particular during the Soviet occupation, is studied, and its influence on the radicalization of the urban community is determined. The correlation between the level of violence, urban space and the dynamics of violence was studied, the role of exogenous and endogenous factors in provoking acts of mass violence was analyzed and their relationship with the events was established.

It has been established that the micro-historical reconstruction of mass violence in the period from June 22 to July 4, 1941, allows us to single out the main characteristics of violence, which are listed below, and which are to a certain extent

interconnected by space, time, factors, actors, role changes, and social significance.

All three of the largest acts of mass violence in Lviv during the Soviet and German rule over the city took place in a conventional quadrangle: from the prison at the beginning of Zamarstynivska Street in the north; within the initial sections of Yanivska and Horodotska streets in the west; in the south, the Vuletski hills and Vitovskogo Street became the conditional line; 4. the beginning of Lychakivska Street in the east. It was noted that acts of mass violence in Lviv took place in a very short period of time. The duration between them was a day or two. For local residents, events happened so quickly that they did not have time to recover or reflect on what happened. The Soviet army retreated from the city on the night of June 29-30, that is, the day before the pogrom. Thanks to "surrogate victimization" through the order to bring Jews to prisons for forced labor, the Germans launched a scheme of spreading responsibility for Soviet crimes to the Jewish community, playing on the concept of "Judeo-Bolshevism" common among Lviv residents.

It is shown that the outbreak and dynamics of all three acts of mass violence are common to multifactoriality. For all the acts of violence, it is not possible to single out a dominant factor that would explain the reasons for its beginning and course. Instead, we can point to two groups of factors: exogenous (the policy of destroying the enemy - ideological-class or cultural-racial, war and fighting directly in the city, co-opting local residents to help in the implementation of violence) and endogenous (related to the peculiarities of relations between national communities of Lviv, despite the economic, class and political heterogeneity of the Lviv urban environment, the main lines of tension were between the Lviv national communities : Poles, Jews and Ukrainians).

It is noted that the difference between the Soviet Union and the Third Reich was the involvement of non-state actors. Using the example of the violence of the first week of the war, we are convinced that the Soviet system tried in every possible way to preserve the monopoly on violence, not allowing any non-state groups of actors to carry out violent actions outside the institutions from the vertical of the power bodies of the NKVD and the RKKA. Only the militia involved Voluntary People's Druzhina who could arrest suspicious persons or guard objects. The violence in Lviv after the arrival of the Germans demonstrates their willingness to share such a monopoly to a limited extent with local groups such as the Ukrainian People's Militia or local residents during the July 1 pogrom. In the absence of their own extensive force infrastructure in Lviv, the Einsatzkommando used the militia as the initial link in actions to exterminate Jews.

Key words: Lviv, battle for Lviv Ledge 1941, World War II, Wehrmacht, Soviet Army, summer 1941, historical narratives, Nachtigall Battalion, NKVD prisons massacre, Lviv pogrom, murders of Polish professors, mass violence.

Підписано до друку 23.11.2023.
Формат 60×90 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 11/18.

Друк ТзОВ «Простір-М»
Свідоцтво ДК № 5068 від 22.03.2016 р.
79000, м. Львів, вул. Чайковського, 8
Тел.: (032) 261-09-05, e-mail: prostir.druk@gmail.com